

Mülûku'r-Rûm: Ya'kübî'ye Göre Roma İmparatorları***Mulûk al-Rûm: The Roman Emperors according to al-Ya'kübî*****Erman ŞAN***
Ferit BAZ**

Öz: Çok fazla bilinmeyen bir konu olmasına rağmen Ortaçağ Müslüman tarihçileri, eserlerinde Roma İmparatorluğu tarihinden de bahsetmişlerdir. Bunlar arasında en yalın olanı, Ortaçağ Müslüman tarihçi ve coğrafyacılarının önde gelen isimlerinden birisi sayılan Ya'kübî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Târîhu'l-Ya'kübî* isimli eserinde bulunmaktadır. Söz konusu anlatım, aynı zamanda Ortaçağ Müslüman yazılı kaynaklarında Roma İmparatorluğu'na dair olarak günümüze ulaşabilenlerin de en eskisidir. Çok büyük bir ihtimalle, buradaki bilgilerin menşei Claudius Ptolemaios'un (MS II. yüzyıl) *Πρόχειροι κανόνες* (*Tabulae manuales*) isimli eseridir. Bununla birlikte, Ya'kübî'nin yararlandığı metin, Ptolemaios'un söz konusu eserine Theon Alexandrinus (MS IV.-V. yüzyıllar) tarafından ilaveler yapılmış hâlidir. Fazla bir detaya sahip olmayan bu anlatımda, birkaç yerde özet halinde birtakım bilgilerin aktarılmasıyla yetinilmiştir. Bu nedenle söz konusu anlatımı "*Roma İmparatorları Listesi*" şeklinde adlandırmak daha doğrudur. Sürekli münasebette buldukları Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nu oldukça iyi tanımalarına rağmen Müslümanların Roma İmparatorluğu'yla tanışmaları bu liste vasıtasıyla olmuş olmalıdır ve bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu listenin sahip olduğu önem aşıkardır.

Anahtar sözcükler: Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, Roma İmparatorluğu, *Rûm*, Claudius Ptolemaios, Theon Alexandrinus, Ortaçağ İslâm Kaynakları

Abstract: Although it is little known, Medieval Muslim historians mentioned the history of the Roman Empire in their works. Of these *Târîhu'l-Ya'kübî* (d. 292/905), respected one of the leading historians and geographers of the Medieval Muslim school, in his work *Târîhu'l-Ya'kübî*, provides the reader with basic information and this work contains the oldest Muslim historical records concerning the Roman Empire which has survived to date amongst the Medieval Muslim written sources. It seems most probable that the source of this information was Claudius Ptolemaios (II. century A.D.), from his *Πρόχειροι κανόνες* (*Tabulae manuales*). However, the text that Ya'kübî employs in his work is no simple transcription of Ptolemaios' work but was updated and modified with additions from Theon Alexandrinus (. IV.-V. c. A.D.). The record provided by *Târîhu'l-Ya'kübî* is not full of detail but was content to convey some information in a summarised form and, for this reason, it is more accurate to describe it as a "*List of Roman Emperor's*". Despite having a very good understanding of the Eastern Roman Empire which they bordered and were constantly in contact with in various ways, the Muslims' knowledge of the history of the Roman Empire must have been through this list, a point of importance when evaluated from this point of view.

Keywords: al-Ya'kübî, *Ta'rikh*, The Roman Empire, *Rûm*, Ptolemy, Theo Alexandrinus, The Medieval Islamic Written Sources

* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul. ermansan@gmail.com

** Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv., Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul. feritbaz@yahoo.com

IX. ve X. yüzyıllar bilim tarihi açısından oldukça özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu dönem dâhilinde Müslümanlar, kendilerinden önceki medeniyetlerin ve toplumların bilimsel miraslarına Süryânîce, Pehlevîce, Sanskritçe, Hellence, Nabâtîce ve Kıptîce gibi dillerden yaptıkları tercüme vasıtasıyla sahip çıkmışlardır (Söz konusu dönemde Müslüman âlimlerin yaptıkları tercüme için bk. Şeşen 1979, 3-29). Arapçaya tercüme ettikleri eserlerdeki bilimsel bilgiyi çok ciddi tenkit süzgecinden geçiren Müslüman âlimleri ya bunlara ilavelerde bulunmuşlar ya da hatalarını düzelterek insanlığın hizmetine sunmuşlardır. Böylelikle de felsefe, mantık, optik, tıp, astronomi, zooloji, edebiyat, cebir, geometri, mekanik, müzik, botanik, kimya ve fizik gibi alanlarda oldukça nitelikli eserler vücuda getirilmiş oldu (Bilim tarihi çerçevesinde Ortaçağ Müslüman âlimlerinin modern bilime katkıları için bk. Sezgin 2016, 2-4, 85-160). Söz konusu bilimsel faaliyetler dâhilinde değerlendirilmesi gereken bir diğer alan da, kesinlikle tarih yazıcılığıdır.

Dönemin bilimsel gelişmelerine koşut entelektüel gayretlerin neticesinde Müslüman tarih yazım geleneği MS IX. yüzyıl ortalarından itibaren en iyi eserlerini vererek zirvesine ulaştı. Müslüman tarihyazımının klasik çağı olarak nitelendirilebilecek söz konusu dönemin Müslüman tarih yazarları da değişik konularda oldukça değerli eserler telif ettiler. Daha öncesinde Müslümanlarca kaleme alınan eserler neredeyse tamamen İslâmiyet veya onun toplumunu oluşturan halklarla ilgilenmekteydi (Örneğin yıl esasına göre Müslümanlar tarafından kaleme alınarak günümüze ulaşabilmiş ilk kronik olan Halife b. Hayyât'ın (ö. 240/854-855) *et-Târih* isimli eseri Hz. Peygamber'in doğumuyla başlar ve bilgi verdiği son tarih olan 232/846-847 yılına kadar İslâm tarihine dair konuları ele alır. Bk. Rosenthal 1968, 71; Schacht 1969, 79-81; Fayda 1997, 301-303; Şeşen 2016, 69-70) yaklaşık olarak MS IX. yüzyıl ortalarından itibaren İslâm tarihi, elbette önemini ziyadesiyle muhafaza etmekle birlikte, dünya tarihinin genel seyri içerisinde değerlendirilmeye başlanır. Bu durumdan dönemin Müslüman tarih yazarlarının İslâm tarihini önemsemedikleri veya onu öteledikleri gibi bir mana çıkarmak doğru bir yaklaşım olmaz. Asıl anlaşılması gereken, dönemin Müslüman tarih yazarlarının ulaştıkları entelektüel seviyenin doğal bir neticesi olarak insanlık tarihinin genel seyri içerisinde İslâmiyet'i, onun toplumunu ve kurumlarını daha açık bir şekilde konumlandırma gayreti içerisinde girmiş olduklarıdır. Bu da nihayetinde MS IX. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlar tarafından kaleme alınan tarih eserlerinin önemli bir kısmının genel bir dünya/kavimler tarihi hüviyetine bürünmesine sebebiyet vermiştir. Bu doğrultuda söz konusu eserlerin bazılarında diğer milletlerin tarihlerine dair haberlerin de yer almaya başladığı görülür. Aslında çoğu zaman için yaptıkları, odaklandıkları esas konu olan İslâm tarihine bir giriş mahiyetinde kendi dönemlerine kadarki milletlerin tarihlerinden de bahsetmeleriydi (Tüm bu sürece dair daha detaylı bilgi için bk. Şeşen 2016, 29-37, 51-53, 68). Genel dünya/kavimler tarihi hüviyetindeki söz konusu eserlerin ilklerinden ve en önemlilerinden biri, bizim de burada üzerine odaklanacağımız, Ya'kübî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Târihu'l-Ya'kübî* isimindeki eseridir.

Ortaçağ'ın en önemli Müslüman tarihçi ve coğrafyacıları arasında bulunan Ya'kübî, MS IX. yüzyıl başında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Bürokrat bir aileye mensup olan Ya'kübî'nin babası ve dedesi Abbâsî Devleti (750-945) bürokrasisinde önemli görevler üstlenmişken Ya'kübî'nin kendisi de Horasan'da Tâhirîler'in (821-873) hizmetinde bulunmuştur. Ya'kübî, Tâhirîler'in Horasan üzerindeki hâkimiyetlerinin sonlanmasını müteakip devrede Suriye, Hindistan, Çin, İran, Kuzey Afrika, Endülüs ve Arap memleketlerini dolaşmış ve müşahedeleriyle tespitlerinin bir kısmını *Kitâbü'l-Büldân* isimindeki coğrafyasında paylaşmıştır (Ağarı 2013, 287-288).

Ya'kübî'nin bizler açısından daha önemli olan *Târihu'l-Ya'kübî* isimindeki eseriye iki

temel kısımdan oluşur. Eserin birinci kısmı, Hz. Âdem'den bahisle başlar. Sonrası bir nevi peygamberler tarihi hüviyetindedir. Bunlardan sonraysa Süryânî, Hint, Babil, Hellen, Make-donya, Roma, Doğu Roma, Pers, Sâsânî, Çin, Habeş ve Mısır gibi ülkelerin ve milletlerin tarihlerinden bahsedilmesini müteakip Arap tarihiyle ilgili bilgiler verilir. Hz. Peygamber'in doğumuyla başlayan ikinci kısım Hz. Ebû Bekir'in hilafetiyle (MS 632-634) birlikte halifelerin saltanat dönemlerine göre tasnif edilmiştir ve Abbâsî Halifesi Mu'temid-Alellah döneminde (MS 870-892) 259/872-873 yılının anlatımıyla sona erer. Temel olarak gazâlara, fetihlere, isyanlara temas eden *Târîhu'l-Ya'kübî*, Ya'kübî'nin aynı zamanda bir coğrafyacı olması nedeniyle zaman zaman coğrafi bilgiler ve önemli güzergâhlar hakkında da bilgiler verir (Ya'kübî ve *Târîhu'l-Ya'kübî* isimli eseri için bk. Kraçkovskiy 1957, 156-158; Rosenthal 1968, 133-134; Ağarı 2002, 265-275; Zaman 2002, 257-258; Ağarı 2013, 287-288; Şeşen 2016, 78-80).

Târîhu'l-Ya'kübî'nin bizi burada ilgilendiren en temel özelliği, özet bir hâlde de olsa diğer milletlerin tarihinden bahsettiği birinci kısma Roma İmparatorluğu'nu da dâhil etmiş olmasıdır (*Târîhu'l-Ya'kübî* 126-128). İşin aslı bunu bir çeşit "Roma İmparatorları Listesi" şeklinde adlandırmak daha doğrudur. Çünkü aşağıda göreceğimiz üzere, birkaç ayrıntıdan bahsedilmesinin haricinde anlatımın neredeyse tamamı bir "Roma İmparatorları Listesi" hüviyetindedir. Ortaçağ İslâm tarih literatüründe Roma İmparatorluğu'na dair nispeten daha detaylı olduğu söylenebilecek başkaca anlatımlar bulunmasına rağmen burada *Târîhu'l-Ya'kübî*'deki anlatımı tercih etmemizin nedeniyse, Ortaçağ İslâm tarih literatürü dâhilinde günümüze ulaşan en eski anlatımın da bu olmasıdır. Ebû Hanîfe ed-Dîneverî (ö. 282/895) *el-Ahbârü't-tvâl* ve İbn Kuteybe (ö. 276/889) *el-Ma'ârif* isimli eserlerini Ya'kübî'den daha önce kaleme almış olmalarına ve bunlar da bir nevi kavimler/dünya tarihi hüviyetinde olmalarına rağmen söz konusu eserler Roma İmparatorluğu'na dair bir listeyi veya kısmi haiz değildirlir (Ebû Hanîfe ed-Dîneverî ve çalışması hakkında daha detaylı bilgi için bk. Hamîdullah, 1994, 356-358. İbn Kuteybe ve çalışması hakkında daha detaylı bilgi için bk. Şeşen 2016, 72-74; Yazıcı 1999, 145-149). Daha sonraki dönemde Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* ve Mes'ûdî (ö. 345/956) *Mürûcü'z-zehab* adlı eserlerinde (Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve çalışması hakkında daha detaylı bilgi için bk. Rosenthal 1968, 134-135; Günaltay, 1991, 34-50; Fayda 2010, 314-318; Fayda 2011, 92-94; Şeşen 2016, 77-78; Şeşen 2016, 80-87. Mes'ûdî ve çalışması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Kraçkovskiy 1957, 170-182; Rosenthal 1968, 135-136; Günaltay 1991, 68-80; Ağarı 2002, 313-328; Avcı 2004, 353-355; Şeşen 2016, 90-92) daha tafsilatlı listeler vermelerine rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi, en eski anlatım Ya'kübî'nin *Târîhu'l-Ya'kübî* adlı eserinde sunulan ve bizim burada değerlendireceğimiz listedir.

Ya'kübî, Roma imparatorlarından bahsetmeye eklestik tarih yazımında sıkça denk geldiğimiz ve aynı zamanda Ortaçağ Müslüman tarih ve coğrafya yazarları arasında da var olan, kavimlerin menşeiini ilgili kavme veya topluluğa ismini de verdiği varsayılan ilk ata vasıtasıyla, Nûh Peygamber'in soyuna bağlama geleneğiyle (Bu konuya dair bk. Şan 2015, 54-55) başlar ve akabinde Roma imparatorlarını kronolojik bir liste halinde verir. Kendisinin Roma imparatorları listesi aşağıdaki gibidir (*Târîhu'l-Ya'kübî* 126-128).

Mülûku'r-Rûm [Roma İmparatorları]

Sonra hâkimiyet/mülk Yûnân b. Yâfes b. Nûh'un soyundan olan *Yûnânlılar*'dan (اليونانيّين) [= Greklerden] *Rûm*'a (الروم) [= Romalıları] geçti. Onlar ise Rûm b. Semâhîr b. Hûbâ b. 'Alkâ b. 'İysû b. İshâk b. İbrâhîm'in soyundandırlar.

Yûnânlılar'dan sonraki ilk *Meliku'r-Rûm* [= Roma İmparatoru], *Rûm*'un oğlu olan *Fehâsâtik* (فهاساطق) yani *Câliyûs el-Asgar* (جالويس الأصغر) idi. O yirmi iki sene hüküm sürdü.

Ondan sonra *Agustus* (أغسطس) [= Augustus MÖ 27-MS 14] melik [= imparator] oldu. Meliklik ona geldiği sene *Mesih* [= Hz. İsa] doğdu ve *Melik Agustus* [= İmparator Augustus] kırk üç sene hüküm sürdü.

Sonra *Tabâryus* (طباريس) [= Tiberius MS 14-37] yirmi iki sene hüküm sürdü.

Sonra *Câyus* (جاييس) [= Gaius Caligula MS 37-41] dört sene hüküm sürdü.

Sonra *Kalûdiyus* (قلوديس) [= Claudius MS 41-54] on dört sene hüküm sürdü.

[metnin aslında bu kısımda boşluk var]

Sonra *İsfesiyânûs* (اسفسيانوس) [= Vespasianus MS 69-79] on sene hüküm sürdü. Memleketinin insanları kendisini tanrı olarak adlandırmaktaydılar. O oğullarından *Titûs* (ططوس) [= Titus] ismindeki Beytûlmakdis'e [= Kudüs'e] gönderdi. Yahudilerin bir bayramı olduğu için [s. 127] şehirde çok büyük bir halk kitlesi toplanmıştı ve bu hâlde [Titus da] şehri dört ay boyunca kuşattı. Sonrasında üzerlerindeki kuşatma şehir halkına çocuklarını yiyecek derecede dayanılmaz gelmeye başladı. [Şehirdekilerin] pek çoğu da açlıktan ölmüştü. Sonunda şehir ele geçirildi, [insanlar] öldürüldü, [kadın ve çocuklar ise] esir edildiler ve Mâbet [= Süleyman Mâbedi/Mescid-i Aksâ] ateşle yakıldı.

Sonra *Titûs* (ططوس) [= Titus MS 79-81] üç sene hüküm sürdü. Onun döneminde *Übermûr* (أبرمور) [= Mons Vesuvius/Vezüv yanardağı] denilen dağ yarıldı ve içinden ateş çıktı. [Bu ateş] pek çok şehri yaktı.

Sonra *Dûmetiyânûs* (دومطيانوس) [= Domitianus MS 81-96] on beş sene hüküm sürdü. Onun döneminde *Tuvâne* (طوانة) [= Tyana] şehri sakinlerinden *sâhibü't-tılısmât* [sihir/sihirli sözler sahibi] *Ebûlûs* (أبولوس) [= Apollonios MS I. yüzyıl] ortaya çıktı ve memleketinin halkıyla *Dûmetiyânûs*'a karşı isyan etti. Sonunda onu öldürdüler.

Sonra *Yehûdes* (يهودس) [= Nerva MS 96-98] bir sene hüküm sürdü.

Sonra *Taryânûs* (طريانوس) [= Traianus MS 98-117] on dokuz sene hüküm sürdü.

Sonra *Adriyânûs* (أدريانوس) [= Hadrianus MS 117-138] yirmi bir sene hüküm sürdü. O dönemde Beytûlmakdis [= Kudüs] Yahudileri isyan ettiler ve kendilerine yüklenen haracı ödemekten kaçındılar. [Bunun üzerine İmparator Hadrianus] isyanın bastırılması için üzerlerine [askerler/ordu] gönderdi ve onlara Beytûlmakdis'te [= Kudüs'te] onlardan [Yahudilerden] bulunan herkesi öldürmelerini emretti.

Sonra *Heylûs Antûnînûs* (هيلوس انطونينوس) [= Antoninus Pius MS 138-161] otuz üç sene hüküm sürdü.

Sonra *Markus Antûnînûs* (مرقس انطونينوس) [= Marcus Aurelius MS 161-180] yirmi beş sene hüküm sürdü.

Sonra *İskender b. Mâmiyâ* (الإسكندر بن ماميا) [= Severus Alexander MS 222-235] on üç sene hüküm sürdü.

Sonra *Meksîmiyânûs* (مكسيميانوس) [= Maximinus Thrax MS 235-238] üç sene hüküm sürdü.

Sonra *Cürdiyânûs* (جورديانوس) [= Gordianus III. MS 238-244] üç sene hüküm sürdü.

Sonra *Filifûs* (فيلفوس) [= Philippus Araps MS 244-249] iki sene hüküm sürdü.

Sonra *Dikiyûs* (ديقيوس) [= Decius MS 249-251] bir sene hüküm sürdü.

Sonra *Câlûs* (جالوس) [= Trebonianus Gallus MS 251-253] üç sene hüküm sürdü.

[s. 128] Sonra *Valeryânûs* (ولريانوس) [= Valerianus MS 253-260] altı sene hüküm sürdü.

Sonra *Karûs* (قروس) [= Carus MS 282-283] yedi sene hüküm sürdü.

Sonra *Dekletiyânûs* (دقليطيانوس) [= Diocletianus MS 284-305] yirmi sene hüküm sürdü.

Sonra *Kustantîn* (قسطنطين) [= Constantinus I. MS 306-337] ve *Mekinyûs* (مكنيوس) [= Maxentius MS 306-312] on sene hüküm sürdüler.

Değerlendirme

Ya'kûbî'nin *Târîhu'l-Ya'kûbî* isimli eserinden aktardığımız bu kısa anlatım hakkında sorulması gereken soruların ilki, Roma imparatorlarına dair bilgilerin nereden edinilmiş olduğudur. Ya'kûbî, *Mülûku'r-Rûm* yani Roma imparatorları kısmında Roma İmparatorluğu'na dair bilgileri nereden edindiğini gösterecek şekilde herhangi bir kaynak ismi zikretmezken bir önceki başlık olan *Mülûku'l-Yûnâniyyun ve'r-Rûm* (= Roma ve Yunan Melikleri) başlığı altında meşhur Yunan astronom, matematikçi, coğrafyacı ve müzik bilgini Claudius Ptolemaios'un (MS II. yüzyıl) veya Müslümanlarca maruf olduğu şekliyle Batlamyus'un *el-Kânûn* diye andığı eserinden bahseder (*Târîhu'l-Ya'kûbî* 123). Arapçaya *el-Kânûn fi 'ilmi'n-nücûm* adıyla çevirilen eserin (Arapça mütercimi belli değildir. Bk. Şeşen 1979, 19-20) orijinal ismiyse *Πρόχειροι κανόνες* (*Tabulae manuales*) idi. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Ya'kûbî tarafından verilen liste MS IV. yüzyıl başlarına kadar uzanmaktadır ve bu açıdan bakılınca söz konusu bilgilerin tamamının Claudius Ptolemaios'un kaleminden çıkmış olamayacağı kolayca anlaşılır. Zaten araştırmacıların da belirttiği gibi, Müslüman âlimleri tarafından Arapçaya çevirilen eser aslında Ptolemaios'un *Πρόχειροι κανόνες*'u değil, Theon Alexandrinus'un (MS IV. yüzyıl) Ptolemaios'un eserini özetleyerek ilavelerde bulunduğu hâlidir ve Ya'kûbî de hükümdarlara dair olarak aktardığı listeleri buradan almıştır (Bk. Plessner 1986, 1100-1101; Aydın – Aydın 1992, 198). İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995 [?]) de *Sâvun el-İskenderânî* (ثاون الإسكندراني) olarak andığı Theon hakkında, onun *Kitâbü'l-Cedâvili zîcü Batlamyus* isminde olan fakat *el-Kânûnü'l-mesîr* adıyla da bilinen bir eserinden bahseder (İbnü'n-Nedîm *el-Fihrist* 431) ki bu da Ptolemaios'un *Πρόχειροι κανόνες* (*Tabulae manuales*) isimli eseri olmalıdır (Detaylı bilgi için bk. Depuydt 1995, 97-117).

Ya'kûbî'nin “*Roma İmparatorları Listesi*” eklestik tarih yazım geleneğine uygun bir biçimde *Rûm*'u yani Romalılar'ı Hz. Nûh'un soyuna bağlama gayretiyle başlamaktadır. Geç Antikçağ'dan başlamak üzere Ortaçağ'da semavî dinlerden birine mensup olan ve tarih yazma geleneğine sahip halkların neredeyse tamamında dünya üzerinde bilinen tüm kavimlerin menşeyini varsayılan ilk ata vasıtasıyla Hz. Nûh'un soyuna bağlama geleneği bulunmaktaydı. Örneğin Roma İmparatorluğu döneminde Flavius Iosephus'un (MS I. yüzyıl) Yahudi Tarihi böyle başlamaktadır (Ioseph. *Ant. Iud.* I. 120-154). Hristiyan dünyasında bu gelenek çok daha sonralara kadar da devam edecektir. Bizans İmparatorluğu'nda (Örneğin bk. Malal. *Chron.* 4-10), Hristiyan İspanya'da (İspanyolca yazılmış ilk genel dünya tarihinde de yine bu gelenek devam ettirilmiştir. Bk. el Sabia *Primera Crónica General Estoria de España I* 1906, 5-7), Anglo-Saksonlar arasında (Bk. *Flores Historiarum* 1853, 7-12) ve Rus yıllıklarının temelini oluşturan *Povest Vremennih Let*'te (bk. *Letopis po İpatskomu Spisku* 1871, 2) de bu şekilde bir yeniden kurgulama söz konusudur. Bu bağlamda Ortaçağ Müslüman tarih ve coğrafya müellifleri arasında da kavimlerin menşeyini varsayılan ilk ata vasıtasıyla, “*İkinci veya Sonraki Âdem*” (ادم الأخير) olarak da bilinen (bk. Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî *el-Bed' ve't-târîh* 217) Nûh Peygamber'in soyuna bağlama geleneği devam ettirilmiştir. Eğilimin kökeninde şüphesiz *Kur'ân*'ın *Sâffât Sûresi*'ndeki (37/75-77) Nûh Peygamber ve soyunun akıbeti hakkındaki ayetler bulunur. Bu ayetlerde onun neslinin yeryüzünde kalanlar olduğu söylenmekle birlikte, çocukları hakkında bir ayrıntıya girilmez. Müslüman âlimleri de *Kur'ân*'da bahsedilmeyen bu bilgileri,

gerek Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerden gerekse de *Tevrât*'ın Tekvîn bölümünden istifadeyle ve çok önemli bir ayrıntı olarak kendi dönemlerindeki halkları da listeye ekleyerek yeniden kurgulamışlardır (Örnek olarak bk. İbn Sa'd *Tabakât* I, 26; İbn Asâkir *Târîhu medîneti Dimaşk* LXII, 277-278). Ya'kûbî'nin konuya bu şekilde başlamış olması da Ortaçağ tarih yazımının genel eğilimlerinden biri olan söz konusu ettiğimiz gelenek dâhilinde ele alınması gereken bir konudur. Yine buradaki bir diğer detay ise, *Rûm*'un Hz. İbrâhîm'in yani Araplar'la akraba olarak Nûh Peygamber'in oğullarından Sâm'ın soyundan; *Yûnân*'ın ise Nûh Peygamber'in oğullarından Yâfes'in soyundan lanse edilmiş olmasıdır. Bu da Ya'kûbî'nin ya da bilgiyi aktardığı kişinin Romalılar ile Yunanlılar arasında gerek kültürel gerekse de ırkî bir fark gözetmiş olduğuna işaret eder.

Ya'kûbî tarafından *Fehâsâtik* (فہاساطق) yani *Câliyûs el-Asgar* (جالوس الأصغر) olarak adlandırılan kimse, olasılıkla, Roma Cumhuriyet Devri'nin önemli devlet adamlarından birisi olan Caesar'dır. Bithynia ve Cilicia eyaletlerinde görevlerde bulunan ve MÖ 78'de Sulla ölünce Roma'ya dönen Caesar, başkent Roma'da da çeşitli görevlerde bulunmuştur. Caesar sırasıyla MÖ 68'de "quaestor"; MÖ 65'de "aedilis curilis"; MÖ 63'te "pontifex maximus"; MÖ 62'de "praetor"; MÖ 60 yılında kurulan I. *Triumvir*'likteki üç ortaktan biri; MÖ 59'da ilk kez "consul"; *consul*'lüğünün ardından beş yıllığına Illyria, Gallia Cisalpina ve Transalpina'nın "proconsul"ü; MÖ 56'da yinelenen I. *Triumvir*'likte gene üç ortaktan birisi olmuştur. Caesar, Gallia'yı Roma eyaleti yaptıktan sonra, kendisi gibi Roma'nın lehine birtakım siyasal başarılar kazanmış olan Pompeius'u, Roma Cumhuriyet Devri'nin son yüzyılında şiddetli bir şekilde görülen iktidar mücadeleleri içindeki anlayışla, MÖ 48'de Pharsalos Savaşı'nda bertaraf ettikten sonra beş yıllığına "dictator" ve "consul" seçilerek Roma'nın önderi konumuna geçmiştir. MÖ 44'de kendisini kral (= *rex*) olmakla suçlayan bir grup Romalı senatörün planladığı suikasta kurban gitmiştir (Caesar için bk. Suet. *Div. Iul.* 1; ayrıca bk. Atlan 1970, 151-176; Meier 1982, 173-578; Syme 2003, 53-128). Bu siyasi ve politik faaliyetlerinin sonucunda Caesar, henüz imparatorluk devrine geçmemiş, Roma Cumhuriyet Devri'nin tabir caizse uygulamadaki ilk imparatoru sayılabilir. Mirasını oğlu olarak benimsediği Octavianus (= Augustus) devralmış. Kendisi ilk olarak MÖ 42'de Caesar'ı öldürenlerden intikam almış ve en son kendisine muhalif olan Romalı devlet adamı Antonius'u MÖ 31 senesinde Actium Deniz Savaşı'nda ber taraf etmek suretiyle, Roma Devleti'nde huzuru tesis etmiştir. Bunun üzerine *Senatus* kendisine MÖ 27 yılındaki bir kanunla "Augustus" unvanını vermiş ve böylelikle hukuken ve fiilen Roma'da "İmparatorluk Dönemi" başlamıştır (Augustus için bk. Suet. *Aug.* 2; ayrıca bk. Atlan 1970, 177-195; Bleicken 1998, 237-369; Eck 1998, 7-117; Kienast 1999, 42-108; Syme 2003, 324-343).

Ya'kûbî'nin imparator Vespasianus'la ilgili aktardığı "Memleketinin insanları kendisini tanrı olarak adlandırmaktaydılar" bilgisi yanlış bir aktarım değildir. Söz konusu aktarım Roma İmparatorluk Devri'ndeki tanrı-imparator, diğer bir deyişle imparator kültü anlayışını yansıtmaktadır. Ancak hemen belirtelim ki, Roma'da imparator kültü anlayışı İmparator Vespasianus'la değil, ilk imparator Augustus ile birlikte ortaya çıkmıştır. Örneğin, Augustus ilkin tanrıça Roma ve kendisine ait kültlerin Pergamon (= Bergama) ve Nikomedia'da (= İzmit); yine tanrıça Roma ve Divus Iulius (= Caesar) kültlerinin Nikaia (= İzmit) ve Ephesos (= Efes) kentlerinde kurulmasına izin vermiştir (Dio LI. 20; Tac. *Ann.* IV. 37). İmparator Vespasianus dönemindeki kült uygulamalarına gelince, ilkin Vespasianus, Mısır'da Aleksandreia (= İskenderiye) kentinde hipodroma girdiğinde halk tarafından "efendi", "imparator", "tanrı" ve "hayırsever Serapis" olarak selamlanmıştır (Clauss 1999, 114). Bir başka anlatımda, imparator Vespasianus ile oğlu Titus'un, Iudaea'da elde ettikleri zaferi kutlamadan önce, geceyi Aleksandreia'daki Isis Tapınağı'nda geçirdiklerinden bahsedilmektedir (Ioseph. *Bell. Iud.* VII. 123). Antikçağ Yahudi tarihçisi Iosephus'un bildirdiğine göre, (Ioseph. *Bell. Iud.* III. 401-403), Roma tarafından tu-

tuklanan Yahudi esirler, Vespasianus ve Titus için dua etmek zorunda kalmışlar; onlar dualarında, Iulius Claudius'lar sülâlesinin (= imparatorlar Augustus'tan başlayan ve Nero ile son bulan imparatorların) artık bir daha Roma'da tahta geçmemesini isteyip, Flavius'lar sülâlesine mensup bu kişilerden “*veryüzünün efendileri*” şeklinde söz etmişlerdir. Bunların dışında, imparator Vespasianus Roma kentine döndüğünde, Roma kentinin çelenklerle ve tütsülerle süslenmiş bir tapınak gibi görüldüğü ve Vespasianus'un Roma'da kurtarıcı olarak onurlandırıldığı yine Iosephus tarafından dile getirmektedir (Ioseph. *Bell. Iud.* III. 459; VII. 71-72). Ayrıca imparator Vespasianus, yeni kurulan veya yeniden organize edilen Roma eyaletlerinde kendisine ait kültlerin oluşturulmasına da izin vermiştir. Bunun en güzel örneklerden bir tanesi Antalya'daki Perge kentinde birinci *neokoros* unvanlı kültür (Baz 2016, 134-147; ayrıca yeni kurulan veya yeniden organize edilen eyaletlerde özellikle imparatorlar Claudius ve Vespasianus tarafından kült izni verilmesine ilişkin olarak bk. Cerfaux & Tondriau 1957, 355; Fishwick 1972, 711; Habicht 1972, 65-69; Scott 1975, 34; Millar 1977, 573 vdd; Liertz 1998, 10; Clauss 1999, 394). Bunların dışında Anadolu'da Pisidia Antiokheia'sında (= Yalvaç), Rhodos Adası'nda, Ialysos isimli kentte ve Lesbos Adası'ndaki (= Midilli) Eresos isimli kentte Vespasianus'un kültleri mevcuttur (bk. Clauss 1999, 511-512). Kendisinin özellikle Aleksandreia'da tanrı olarak adlandırılması, yeni kurulan eyaletlerde kültür kurulmasına izin vermesi, aşağıda da ele alınacağı üzere, Kudüs ile Süleyman Mâbedi'ni tahrip ettirmesi, paganist tebaanın nezdinde Vespasianus'un tanrı-imparator imajının sivrilmesine sebebiyet vermiş olmalıdır. Ya'kûbî, onun özellikle Iudaea'daki faaliyetleri ve Mısır'da kazandığı itibar ile ilişkili bir biçimde, tanrı olarak adlandırılmasından söz ediyor olmalıdır.

Diğer taraftan Ya'kûbî, İmparator Vespasianus dönemiyle ilgili bir başka konu olan Yahudi isyanından bahsetmektedir: “*Oğullarından Titus (ططوس) [= Titus] ismindekini Beytülmakdis'e [= Kudüs'e] gönderdi. Yahudilerin bir bayramı olduğu için şehirde çok büyük bir halk kitlesi toplanmıştı ve bu hâlde [Titus da] şehri dört ay boyunca kuşattı. Sonrasında üzerlerindeki kuşatma şehir halkına çocuklarını yiyecek derecede dayanılmaz gelmeye başladı. [Şehirdekilerin] pek çoğu da açlıktan ölmüştü. Sonunda şehir ele geçirildi, [insanlar] öldürüldü, [kadın ve çocuklar ise] esir edildiler ve Mâbet [= Süleyman Mâbedi/Mescid-i Aksâ] ateşle yakıldı*”. Bu anlatımda Baytülmakdis'in imparator Vespasianus'un oğlu Titus tarafından MS 63-73 yılları arasındaki birinci Yahudi İsyanı sürecinde MS 70 yılında kuşatılması, ele geçirilmesi ve Süleyman Mâbedi'nin yakılmasından bahsedilmektedir (Kudüs ve Süleyman Mâbedi için bk. Harman 2002, 323-327). Ya'kûbî, listesinde kuşatmanın Romalılar tarafından neden yapıldığına dair her hangi bir bilgi vermemektedir. Kuşatmanın sebebi elbette ki, Iudaea'da Yahudilerin Roma egemenliğine karşı isyan etmeleriydi. Onların isyanın nedenini somut bir biçimde tek bir nedene bağlamak şu anki bilgilerimizle mümkün görünmemektedir. Yahudi tarihi konusunda da değerli araştırma eserleri bulunan Alman tarihçi W. Eck'e (2016, 37) göre, onların isyan etmelerindeki nedenler birden fazladır ve meselenin çok yönlü ele alınması gerekmektedir. Örneğin faklı gelir dağılımlarına mensup zengin ve fakir Yahudilerin kendi aralarında farklı gerilim grupları oluşturmaları, Yahudilerden vergi toplanması, Romalı idarecilerin tek tanrılı inanca mensup Yahudilerin dinlerine yeterince hassasiyet göstermemeleri genel huzursuzluk nedenleri olarak gösterilebilir.

“*Kuşatma şehir halkına çocuklarını yiyecek derecede dayanılmaz gelmeye başladı*” şeklindeki Ya'kûbî'ye ait bildirim kaynağı, Yahudi tarihçisi Flavius Iosephus'tur. Kendisi sonradan Romalıların tarafına geçen ve olayın aynı zamanda görgü tanığı olan bir kimsedir. Iosephus'un verdiği bilgilerden Maria adında Kudüs'e sonradan kaçarak gelen bir kadının kuşatmaya maruz kaldığı ve açlıktan kendi oğlunu boğazlayıp yediği ve bebeğini öldürmeden önce onunla konuştuğu anlaşılmaktadır. Anlatıma göre kadın, açlıkta ve isyan sırasında doğmuş talihsiz bir canlı

diyerek bebeğine hitap etmiştir. Eğer Romalıların elleriyle öldürülmezlerse, köle olacaklarını, gerek açlığın (ölümün) gerekse de köle olmanın kötü olduğunu bebeğine açıklamaya çalışmıştır (Ioseph. *Bell. Iud.* VI. 201-213). Kudüs'teki mücadeleler esnasında Romalılar Süleyman Mâbedi'nin ön avlusuna girdiklerinden, Kudüs sakinleri mâbedin içine çekilmek durumunda kalmışlar, mücadele esnasında Roma askeri güçlerinin eliyle mâbet de ateşe verilmiştir (Ioseph. *Bell. Iud.* VI. 265-266). Sonuç itibarıyla, mâbet yakılmış ve Kudüs'teki isyan bastırılmıştır. Iosephus'un bildirdiği üzere, Kudüs kenti, kurulduktan 2177 yıl sonra Romalılar'ın eline geçmiştir (Ioseph. *Bell. Iud.* 6, 440). Ancak Kudüs'ün ele geçirilmesi Yahudi isyanının nihai olarak bastırıldığı anlamına gelmemelidir, en son MS 73/74 senesinde Kudüs'ün güneyinde yer alan Masada yerleşimindeki isyancılar Romalı komutan Flavius Silva ve askerlerine karşı kaybedince isyan, ancak sona erdirilebilmiştir (Eck 1969, 282-289 n.v). İsyanın sonuçları, Yahudi halkı için ağır olsa gerektir (sonuçlar için bk. Eck 2016, 40-41). Binlerce kişi, isyan sırasında öldürülmüştür, imparator Vespasianus, Iudaea'yı bir Roma eyaletine dönüştürmüş, Roma kenti sikkeleri üzerinde *Iudaea Capta* (= Iudaea ele geçirildi) ibareleri işlenerek savaşın kazanılmasının ve Yahudilerin cezalandırılmalarının bir propogandası yapılmıştır (sikkeler için bk. Barag 1978, 14-23). Iudaea'da askeri birliklerin sayısı üç katına çıkarılmış, (Eck 2016, 41) ve Kudüs'e *Legio X Fretensis* adında bir lejyon yerleştirilmiştir (örneğin lejyona ait damgalar için bk. Geva 2003, 405). Ayrıca Yahudilerden alınan savaş ganimeti ile Roma'da Colosseum Amfityatrosu inşa ettirilmiş (söz konusu durumu belgeleyen yazıt ve yorumu için bk. Alföldy 1995, 195-226), Yahudilerin kutsal sembolü olan "menorah" (= yedi kollu şamdan) ve diğer kutsal objeler, Roma'da "Pax Tapınağı"na götürülmüş (Ioseph. *Bell. Iud.* VII. 158-162; ayrıca bk. Bravi 2014, 205), eskiden kendi yegâne ilahi varlıklarına yarım gümüş şekel için bağış yapan, Yahudiler şimdi iki gümüş şekeli Roma'daki "Iupiter Maximus Optimus Tapınağı"na ödemek zorunda bırakılmışlar, bu zoraki vergi için Roma'da "Fiscus Iudaicus" adı verilen bir hazine oluşturulmuştur (Ginsburg 1931, 284; Thompson 1982, 333; Eck 2016, 40).

Ya'kübi'nin aktardığı "Onun döneminde *Übermûr* (أبرمور) [= Mons Vesuvius/Vezüv yanardağı] denilen dağ yarıldı ve içinden ateş çıktı. [Bu ateş] pek çok şehri yaktı" anlatımı Vezüv Yanardağı'nın MS 79 senesindeki patlamasını ifade etmektedir. Hem antik kaynakların anlatması hem de lavların altında kalan insanların trajik bir biçimde yaşamlarını kaybetmeleri ve onlara ait kalıntıların arkeolojik açıdan detaylı araştırılması Vezüv Yanardağı'nı antikçağın en iyi bilinen yanardağı yapmıştır (örneğin bk. Dio LVI. 21; ayrıca bk. Andreae 2001, 3222). Yanardağı, İtalya Yarımadası'nın güney kısmında Napoli Körfezi'nde, Oplontis ve Pompeii yerleşmelerinin kuzeyinde; Herculaneum yerleşmesinin ise doğusunda yer almaktaydı. MS 79 senesindeki patlama 24-25 Ağustos günlerinde olmuştur. İki günlük etkinliğine rağmen sonuçları bölge halkı için oldukça yıkıcı olmuştur. Pompeii, Oplontis ve Herculaneum yerleşim birimleri lavlar altında kalmış, binlerce insan hayatını kaybetmiştir (bk. Sigurdsson *et al.* 1982, 39-51). Yanardağın patlamasıyla ilgili en ayrıntılı bilgileri antik yazar Genç Plinius vermektedir. Genç Plinius (*Epist.* VI. 16), dayısı olan ve aynı zamanda doğa tarihi isimli eserin (= *Naturalis Historia*) yazarı olan yaşlı Plinius'un ölümüne de sebebiyet verecek bu olayı, arkadaşı olan Roma tarihçisi Tacitus'a yazdığı mektupla anlatmaktadır. Genç Plinius'un aktardığına göre, ilkin Genç Plinius'un annesi, doğa tarihçisi yaşlı Plinius'a, gökyüzünde iri, alışılmışın dışında bir bulut gördüğünü haber vermiş. Bulutu ve yanardağı dışarıdan gözlemlemeyi değer bulan doğa tarihçisi Yaşlı Plinius, Genç Plinius'a da dışarı çıkmayı isteyip istemediğini kendisine sormuş, ancak Genç Plinius işlerinden ötürü dayısına eşlik edemeyeceğini bildirmiştir. Ancak bir süre sonra, patlamadan ötürü bazı yakınlarının hayatlarının zorda olduğunu haber alan Yaşlı Plinius, patlamayı gözlemlemek yerine, tehlikede olan dostlarını kurtarmayı amaçlamıştır. Sürekli ve şiddetli sarsıntılardan ötürü, evler temellerinden sarsılmış ve sallanmış, ayrıca gök-

yüzünden taş parçaları yağmıştır. Bu ortamda Yaşlı Plinius, başını yastıklarla ve keten bezleri ile sararak dışarıya korunarak çıkmıştır. Nihayetinde Genç Plinius, dayısı Yaşlı Plinius'un insanlara yardım edebildikten bir süre sonra, ertesini gün, dumandan ve solunum rahatsızlığından ötürü öldüğünü arkadaşı Tacitus'a yazmıştır. Bu trajik doğa afetinde lavlardan kurtulamayan insanlar gibi, zehirli gaz salınımından dolayı da hayatını kaybeden insanların olduğunu düşünmek gerekmektedir. Ya'kûbî'nin kendisinin aynı zamanda bir coğrafyacı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu doğal afeti zikretmesine de şaşırılmamalıdır.

“*Sonra Dûmetiyanûs (دومطيانوس) [= Domitianus MS 81-96] on beş sene hüküm sürdü. Onun döneminde Tuvâne (طوانة) [= Tyana] şehri sakinlerinden sâhibü't-tulsmât [sihir/sihirli sözler sahibi] Ebûlûs (أبولوس) [= Apollonios] ortaya çıktı ve memleketinin halkıyla Dûmetiyanûs'a karşı isyan etti. Sonunda onu öldürdüler*” anlatımındaki “Ebûlûs” isimli kimse, Tyanalı Apollonios'tan başka birisi değildir. Apollonios'un doğum yeri Tyana, antikçağda Kapadokya'nın güneyinde yer alan bir kenttir (Berges & Nolle 2000, 495-499). Apollonios, MS I. yüzyılda yaşamış en önemli yeni pythagorasçı olarak tanınmış, örnek aldığı felsefeci Pythagoras gibi, çileci bir yaşam tarzı sürmüştür (Yonarsoy 1991, 164,169) çıktığı gezilerinde halk üzerinde mücizevi birtakım yeteneklere sahip olduğu konusunda derin bir etki bırakmış olmalıdır. Onun bu özelliklerini gören ve duyan antikçağ insanı onu bir tür peygamber, büyücü olarak algılamıştır (Ergin 2013, 207). Örneğin, vebayı uzaklaştırmak (Philostr. *Vit. Apoll.* IV. 10; ayrıca bk. Miller 1895, 147), bir ölüyü uyandırmak (Philostr. *Vit. Apoll.* IV. 45; Miller 1895, 147), cinleri uzaklaştırmak (Philostr. *Vit. Apoll.* IV. 20; ayrıca bk. Miller 1895, 147) gibi yetenekleri olduğu konularında halkın bir kesimini kendisine inandıran Apollonios geleceğe dair kehanetlerde de bulunmuştur (Philostr. *Vit. Apoll.* I. 10; ayrıca bk. Miller 1895, 147). Antik yazar Philostratos'tan öğrenildiği kadarıyla, Apollonios, Smyrna'da (= İzmir) kendisini dinleyen kitleye, imparator Domitianus'un kader ve talihi daha ne kadar aldatabileceği hususunu sormuştur (Philostr. *Vit. Apoll.* VII. 9. 10; ayrıca bk. Ergin 2013, 208). Onun bu türden davranışlarından rahatsız olan imparator sonuçta kendisini Roma'ya çağırılmış ardından tutuklattırılmıştır. Ancak kendisine yapılan suçlamaları başarılı bir şekilde savunan, Apollonios beraat etmiştir (Philostr. *Vit. Apoll.* VIII. 5; ayrıca bk. Ergin 2013, 208). Sonuç olarak bakıldığında, Ya'kûbî'nin zikrettiği isyan bilgisi ve Apollonios'un öldürülmesi anlatımı, antikçağ tarihyazımında rastlanılmadığı için yeni bir bilgidir. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Apollonios, bir sonraki imparator Nerva (MS 96-98) zamanında ölmüştür. Sonuç olarak, Apollonios'un savunduğu pan-teist görüşlerin kendisinin eserlerinin çevirileri vasıtasıyla, İslâm tasavvufunda da yer bulmuş olduğu belirtilmektedir (bk. Erdem 1991, 241). Ya'kûbî'nin listesinde de kendisinden bahsedilmiş olma sebebi de bu durumdan kaynaklanıyor olmalıdır.

“*Pax Romana*” (Roma Barışı) Dönemi'nde Roma-Yahudi mücadelesi sonraki bir tarihte yine yaşandığından Ya'kûbî'nin listesinde bir kez daha Yahudi isyanına ait bir ibareye imparator Hadrianus dönemiyle ilgili bir biçimde rastlamaktayız. “*Sonra Adriyanûs (أدريانوس) [= Hadrianus MS 117-138] yirmi bir sene hüküm sürdü. O dönemde Beytülmakdis [= Kudüs] Yahudileri isyan ettiler ve kendilerine yüklenen haracı ödemekten kaçındılar. [Bunun üzerine İmparator Hadrianus] isyanın bastırılması için üzerlerine [askerler/ordu] gönderdi ve onlara Beytülmakdis'te [= Kudüs'te] onlardan [Yahudilerden] bulunan herkesi öldürmelerini emretti*” şeklindeki bu anlatım, Yahudilerin Bar Kochba adı verilen bir isyancının etrafında toplanarak MS 132-136 yılları arasında Roma'ya karşı mücadele etmeleri ile ilgilidir. Yahudilerin bu dönemde Roma'ya karşı isyan etmelerinin önemli bir somut nedeni vardı. Antik yazar Cassius Dio'nun verdiği bilgilere göre, imparator Hadrianus, Kudüs'te yeni bir kent kurmuş, kente yeni bir isim olan “*Aelia Capitolina*” ismini vermiştir. Ayrıca kentte bir İüpiter Tapınağı yaptırmıştır. Yahudiler, yaşanan bu gelişmeler üzerine huzursuz olmuşlar, imparator Hadrianus

henüz Mısır ve Suriye civarlarında iken gizliden gizliye isyan hazırlıkları yapmışlar, imparatorun Yakındoğu'dan ayrılmasından sonra da isyana kalkışmışlardır (Dio LXIX. 12; ayrıca bk. Gray 1923, 248; Mantel 1968, 225). Dio'nun verdiği başka bilgilere bakılacak olursa, Romalılar isyan girişimine hazırlıksız yakalanmışlar, Iudaea'daki diğer Yahudiler ile Akdeniz Dünyası'nın çeşitli yerlerindeki Yahudiler de kendi aralarında toplanıp, Romalılara karşı düşmanca tavırlar sergilemişler, Roma'ya karşı galip gelme düşüncesiyle motive olmuşlardır (Dio LXIX. 13; Curran 2007, 85). Ya'kübi'nin deşindiği "*Hadrianus üzerlerine askerler ile ordu gönderdi ve Kudüs'te bulunan Yahudileri öldürttü*" ifadesi doğru görünmektedir. Çünkü Hadrianus kendisinin en iyi generallerini özellikle de Britannia eyaletinde görevli olan Iulius Severus adındaki bir komutanını isyanı bastırması için görevlendirmişti (Dio LXIX. 13). Yine Dio'nun (LXIX. 14) anlattığına bakılırsa, elli kadar Yahudi tahkimatı, dokuz yüz seksen beş kadar Iudaea'daki önemli yerleşim birimi yerle bir edilmiştir. Savaşta beş yüz seksen bin kadar kişi hayatını kaybetmiştir. W. Eck'e (2012, 259) göre söz konusu anlatım, abartılı olmasa gerektir. Çünkü arkeolojik çalışmalar isyan lideri olan Bar Kochba'nın hâkimiyet sahasında kalan bütün yerlerin yıkıldığını ispatlamaktadır. Ayrıca, isyancıların mücadele sırasında oluşturdukları yer altındaki tünelleri ve saklanma yerlerinin de (Dio LXIX. 12), sonradan zaman içerisinde bulunması (Zissu & Kloner 2010, 40-52), Dio'nun konuyla ilgili anlatımını güvenilir kılmaktadır (Eck 2012, 259).

Ya'kübi'nin, özellikle Kudüs'ün, Süleyman Mâbedi'nin tahribatı ve Roma-Yahudi gerginliği konularına kayıtsız kalmadığı çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Çünkü kısa tuttuğu Roma imparator listesinde siyasi içerikli olarak not düştüğü tek husus bu olmuştur. Ancak bu hassasiyet, müslüman yazarlar arasında sadece Ya'kübi'ye özgü olmasa gerektir. Çünkü müslüman coğrafya literatüründe enteresan bir kayıt türüne rastlanmaktadır. Sıklıkla tekrarlandığına göre, *Rûm*'un çeşitli milletler tarafından mütemadiyen köle ediliş sebebi, Beytülmakdis'i tahrip etmeleri nedeniyle Allah'ın onlara hergün için kölelik yazmasıydı. Yani Müslümanlar, *Rûm*'un esir edilmesini işledikleri bu büyük günahın bir cezası ve Allah'ın takdiri olarak da görmekteydiler (Buna dair rivayetler için bk. İbn Hurdâzbih *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* 117-118; İbnü'l-Fakîh *Kitâbü'l-Büldân* 190; Ebû Ubeyd el-Bekrî *el-Mesâlik ve'l-memâlik* I, 234). Yani Ortaçağ Müslüman tarih ve coğrafya yazarlarının bu konuyu sık sık dillendirmelerinin nedeni, kendilerini İbrahimî Geleneğın mirasçıları arasında saymalarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak bakıldığında Ya'kübi'nin "*Roma İmparatorları Listesi*"nin tam bir liste olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Söz konusu liste imparator Augustus-Constantinus arası dönemi kapsamaktadır. Ayrıca listede yer yer büyük boşluklar gözükmektedir. Örneğın, kronolojik olarak en büyük boşluklar, ilkin MS 180-222 tarihleri arasında hüküm süren imparatorlara denk gelmektedir. Bu dönemin ünlü imparatorlarından örneğın Septimius Severus ile Caracalla zikredilmemiştir. İkinci büyük boşluk MS 260-282 yılları arasını kapsamaktadır. Dönemin bazı dikkat çekici imparatorlarına örneğın; Gallienus, Aurelianus ve Probus'a yer verilmemiştir. Ayrıca imparator listelerinde Nero'nun adının bulunmaması da dikkat çekicidir. Nero'nun adının zikredilmemesinin nedeni, olasılıkla Ya'kübi'nin listesinin ilgili kısmında boşluk bulunmasındandır. Muhtemelen söz konusu satırlar herhangi bir tahrifat nedeniyle günümüze ulaşamamıştır. Ya'kübi'nin listesinde yer almayan imparatorların kimler olduğunun görülmesi ve imparatorların hükümlerlik yıllarının anlaşılması için aşağıda karşılaştırmalı bir tablo hazırlanmıştır (Bk. Tablo 1; listedeki imparator bilgileri Kienast 1990, 61-294'dan alınmıştır). Söz konusu tablo incelendiğinde Ya'kübi'nin imparatorların hükümlerlik sürelerine ilişkin verdiği bilgilerde de yanlışlıklar mevcut olduğu görülür. Traianus, Hadrianus ve Severus Alexander gibi bazı imparatorların görev süreleri doğru kaydedilirken, Antoninus Pius, Marcus Aurelius ve özellikle imparator Constantinus'un hükümlerlik süreleri yanlış kaydedilmiştir.

Tüm bu eksiklik ve hatalarına rağmen Ya'kûbî'nin burada değerlendirmiş olduğumuz listesi Ortaçağ Müslüman tarih yazımındaki en eski anlatım olması nedeniyle yine de çok değerlidir.

Tablo 1. Roma İmparatorları Listesiyle *Târîhu'l-Ya'kûbî*'deki Listenin Karşılaştırılması

Roma İmparatorları	Hükümranlık Yılları	<i>Târîhu'l-Ya'kûbî</i> 'deki Liste	Hükümranlık Süreleri
Augustus	MÖ 27-MS 14	<i>Agustus</i> (أغسطس)	43
Tiberius	MS 14-37	<i>Tabâryus</i> (طبَاريس)	22
Caligula	MS 37-41	<i>Câyus</i> (جائس)	4
Claudius	MS 41-54	<i>Kalûdiyus</i> (قلوديس)	14
Nero	MS 54-68		
Galba	MS 68-69		
Otho	MS 69		
Vitellius	MS 69		
Vespasianus	MS 69-79	<i>İsfesiyânûs</i> (اسفسيانوس)	10
Titus	MS 79-81	<i>Titûs</i> (ططوس)	3
Domitianus	MS 81-96	<i>Dûmetiyânûs</i> (دومطيانوس)	15
Nerva	MS 96-98	<i>Yehûdes</i> (يهودس)	1
Traianus	MS 98-117	<i>Taryânûs</i> (طريانوس)	19
Hadrianus	MS 117-138	<i>Adriyânûs</i> (أدريانوس)	21
Antoninus Pius	MS 138-161	<i>Heylûs Antûnînûs</i> (هيلوس انطونينوس)	33
Marcus Aurelius	MS 161-180	<i>Markus Antûnînûs</i> (مرقس انطونينوس)	25
Commodus	MS 180-192		
Pertinax	MS 192-193		
Didius Iulianus	MS 193		
Septimius Severus	MS 193-211		
Caracalla	MS 211-217		
Macrinus	MS 217-218		
Elagabalus	MS 218-222		
Severus Alexander	MS 222-235	<i>İskender b. Mâmiyâ</i> (الإسكندر بن ماميا)	13
Maximinus Thrax	MS 235-238	<i>Meksîmiyânûs</i> (مكسيميانوس)	3
Gordianus I.	MS 238		
Gordianus II.	MS 238		
Pupienus	MS 238		
Balbinus	MS 238		
Gordianus III.	MS 238-244	<i>Cûrdiyânûs</i> (جورديانوس)	3
Philippus Araps	MS 244-249	<i>Filifûs</i> (فيلفوس)	2
Decius	MS 249-251	<i>Dikiyûs</i> (ديقيوس)	1
Trebonianus Gallus	MS 251-253	<i>Câlûs</i> (جالوس)	3
Aemilianus	MS 253		
Valerianus	MS 253-260	<i>Valeryânûs</i> (ولريانوس)	6
Gallienus	MS 260-268		
Claudius Gothicus	MS 268-270		
Aurelius Quintillus	MS 270		

Aurelianus	MS 270-275		
Tacitus	MS 275-276		
Florianus	MS 276		
Probus	MS 276-282		
Carus	MS 282-283	<i>Karûs</i> (قروس)	7
Numerianus	MS 283-284		
Carinus	MS 283-285		
Diocletianus	MS 284-305	<i>Dekletiyânûs</i> (دقلايطيانوس)	20
Maximianus	MS 285-310		
Constantius I.	MS 293-306		
Galerius	MS 293-311		
Maximinus Daia	MS 305-313		
Severus I.	MS 305-307		
Maxentius	MS 306-312	<i>Mekinyûs</i> (مكنيوس)	10
Licinnius	MS 308-324		
Constantinus I.	MS 306-337	<i>Kustantîn</i> (قسطنطين)	10
Constantinus II.	MS 337-340		
Constans I.	MS 337-350		
Constantius II.	MS 337-361		
Iulianus	MS 360-363		
Iovianus	MS 363-364		
Valentinianus I.	MS 364-375		
Valens	MS 364-378		
Gratianus	MS 367-383		
Valentinianus	MS 375-392		
Theodosius I.	MS 379-395		

KAYNAKÇA

- Ağarı M. (2002). *İslâm Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar-Doğuşu, Gelişimi ve Temsilcileri*. İstanbul 2002.
- Ağarı M. (2013). "Ya'kûbî". *DİA* XLIII (2013) 287-288.
- Alfonso el Sabio. *Primera Crónica General Estoria de España*. Vol. I. Madrid 1906.
- Alföldy G. (1995). "Eine Bauinschrift aus dem Colosseum". *ZPE* 109 (1995) 195-226.
- Andreae B. (2001) "Vesuvius". Ed. C. Andresen, *Lexikon der Alten Welt*. Band 3 (2001) 3222.
- Atlan S. (1970). *Roma Tarihi'nin Anahatları, I. Kısım Cumhuriyet Devri*. İstanbul 1970.
- Avcı C. (2004). "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin". *DİA* XXIX (2004) 353-355.
- Aydın C. & Aydın G. (1992). "Batlamyus". *DİA* V (1992) 196-199.
- Barag D. (1978) "The Palestinian 'Judaea Capta' Coins of Agrippa II Minted under the Flavians". *NumChron* 18 (1978) 14-23.
- Baz F. (2016) "Pamphylia'nın İlk Neokoros Unvanının Perge'ye Verilmesi Hakkında Düşünceler". Ed. E. N. Arca Akdoğu, *Vir Doctus Anatolicus. Studies in Memory of Sencer Şahin / Sencer Şahin Anısına Yazılar* (2016) 134-147. İstanbul.
- Berges D. & Nollé J. (2000). *Tyana. Archäologisch-historische Untersuchungen zum südwestlichen Kappadokien Teil I-II*. Bonn 2000.
- Bleicken J. (1998). *Augustus. Eine Biographie*. Berlin 1998.
- Bravi A. (2013). *Griechische Kunstwerke im Politischen Leben Roms und Konstantinopels*. Berlin - New York 2013.
- Cerfaux L. & Tondriau J. (1957). *Un concurrent du christianisme. Le Culte des Souverains dans la Civilisation Greco-Romaine*. Paris (1957).
- Clauss M. (1999). *Kaiser und Gott. Herrscherkult im römischen Reich*. Stuttgart-Leipzig 1999.
- Curran J. R. (2007). "The Jewish War: Some Neglected Regional Factors". *The Classical World* 101/1 (2007) 75-91.
- Depuydt L. (1995). "'More Valuable than All Gold': Ptolemy's Royal Canon and Babylonian Chronology". *JCS* XLVII (1995) 97-117.
- Ebû Hanîfe ed-Dineverî. *el-Ahbârü't-tivâl*. Thk. Abdülmün'im Âmir. Bağdad [ts.].
- Ebû Ubeyd el-Bekrî. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, I-II. Thk. Cemâl Tulbe. Beyrut 2003.
- Eck W. (1969). "Die Eroberung von Masada und eine neue Inschrift des L. Flavius Silva Nonius Bassus." *ZNTW* 60 (1969) 282-289.
- Eck W. (1998). *Augustus und seine Zeit*. München 1998.
- Eck W. (2012). "Der Bar Kochba-Aufstand der Jahre 132-136 und seine Folgen für die Provinz Judaea/Syria Palaestina". Ed. P. Urso, *Judaea socia - Judaea capta, Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 22-24 settembre 2011 (I Convegni della Fondazione Niccolò Canussio 13)* (2012) 249-265. Pisa.
- Eck W. (2016). "Herrschaft, Widerstand, Gehorsam: Rom und das Judentum in Iudaea/Palaestina". Eds. E. Baltrusch & U. Puschner, "...betreffend die bürgerlichen Verhältnisse der Juden...". *Jüdische Lebenswelten. Von der Antike bis zur Gegenwart* (2016) 31-52. Frankfurt.
- Erdem S. (1991). "Apollonios, Tyanalı". *DİA* III (1991) 240-242.
- Ergin G. (2013). *Anadolu'da Roma Hakimiyeti. Direniş ve Düzen*. İstanbul 2013.
- Fayda M. (1997). "Halîfe b. Hayyât". *DİA* XV (1997) 301-303.
- Fayda M. (2010). "Taberî, Muhammed b. Cerîr". *DİA* XXXIX (2010) 314-318.
- Fayda M. (2011). "Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk". *DİA* XXXX (2011) 92-94.
- Fishwick D. (1972). "The Institution of the Provincial Cult in Roman Mauretania". *Historia* 21 (1972) 698-711.
- Flores Historiarum*. Trans.: C. D. Yonge. London 1853.
- Geva H. (2003). "Stamp Impressions of the Legio X. Frentensis". Ed. H. Geva, *Jewish Quarter*

- Excavations in the Old City of Jerusalem, vol. II, The Finds from Areas A. W. and X-2, Final Report* (2003) 405-422. Jerusalem.
- Ginsburg M. S. (1931). "Fiscus Judaicus". *The Jewish Quarterly Review* 21/3 (1931) 281-291.
- Gray W. D. (1923). "The Founding of Aelia Capitolina and the Chronology of the Jewish War under Hadrian". *The American Journal of Semitic Languages and Literatures* 39/4 (1923) 248-256.
- Günaltay Ş. (1991). *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. İstanbul 1991.
- Habicht C. (1972). "Die augusteische Zeit und das erste Jahrhundert nach Christi Geburt". Ed. W. den Boer, *Le culte des souverains dans l'empire romain* (1972) 39-99. Genève.
- Halife b. Hayyât. *et-Târîh*. Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Riyad 1985.
- Hamîdullah M. (1994). "Dîneverî, Ebû Hanîfe". *DİA IX* (1994) 356-358.
- Harman Ö. F. (2002). "Kudüs". *DİA XXVI* (2002) 323-327.
- İbn Asâkir. *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXII. Thk. Ebû Said Ömer b. Garame el-Amravî. Beyrut 1998.
- İbn Hurdâzbih. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Ed. Michael Jan de Goeje. Lugduni Batavorum 1889.
- İbn Kuteybe. *el-Ma'ârîf*. Nşr. Muhammed Ali Beydûn. Beyrut 2003.
- İbn Sa'd. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr I*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire 2001.
- İbnü'l-Fakîh. *Kitâbü'l-Büldân*. Thk. Yûsuf el-Hâdî. Beyrut 1996.
- İbnü'n-Nedîm. *el-Fihrist*. Thk. Yûsuf Alî Tavîl. Beyrut 2010.
- Kienast D. (1990). *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*. Darmstadt 1990.
- Kienast D. (1999). *Augustus. Prinzeps und Monarch*. Darmstadt 1999.
- Kraçkovskiy İ. Y. (1957). *İzbranniye Soçineniya, Tom. IV: Arabskaya Geografiçeskaya Literatura*. Moskva - Leningrad 1957.
- Letopis po İpatskomu Spisku*. Ed. Arheografiçeskoy Kommissiy. Sankt Peterburg 1871.
- Liertz U. M. (1998). *Kult und Kaiser: Studien zu Kaiserkult und Kaiserverehrung in den germanischen Provinzen und in Gallia Belgica zur römischen Kaiserzeit*. Rom 1998.
- Mantel H. (1968). "The Causes of the Bar Kokba Revolt". *The Jewish Quarterly Review* 58/3 (1968) 224-242.
- Meier C. (1982). *Caesar*. Berlin 1982.
- Mes'ûdî. *Mürücü'z-zehab*, I-IV. Thk. 'Afîf Nâîf Hatum. Beyrut 2010.
- Millar F. (1977). *The Emperor in the Roman World (31 BC-AD 337)*. London 1977.
- Miller J. (1895). "Apollonios (98)". *RE II/1* (1895) 146-148.
- Morrison W. D. (1890). *The Jews under Roman Rule*. New York 1890.
- Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî. *el-Bed' ve't-târîh*, I-II. Haş. Halîl İmrân el-Mansûr. Beyrut 1998.
- Plessner M. (1986). "Batlamiyûs". *El²/I* (1986) 1100-1102.
- Rosenthal F. (1968). *A History of Muslim Historiography*. Leiden 1968.
- Schacht J. (1969). "The Kitâb al-târîh of Halîfa b. Hayyât". *Arabica* 16/1 (1969) 79-81.
- Scott F. (1996). *The Imperial Cult under the Flavians*. Stuttgart-Berlin 1996.
- Sezgin F. (2016). *İslam'da Bilim ve Teknik, I: Arap-İslam Bilimleri Tarihine Giriş*. Çev. A. Adiy. İstanbul 2016.
- Sigurdsson H., Cashdollar S. & Sparks S. R. J. (1982). "The Eruption of Vesuvius in A. D. 79: Reconstruction from Historical and Volcanological Evidence". *AJA* 86/1 (1982) 39-51.
- Syme R. (2003). *Die römische Revolution. Machtkämpfe im Antiken Rom*. Trans. F. W. Eschweiler & H. G. Degen. Stuttgart 2003.
- Şan E. (2015). "Ortaçağ İslâm Kaynaklarında Tuna Bulgarları İçin Kullanılmış Olan Etonimler (Kronolojik Bir Değerlendirme)". *Belleten LXXIX/284* (2015) 49-72.
- Şeşen R. (1979). "İslâm Dünyasındaki İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV./m. X. Asrın Sonlarına Kadar)". *İTED VII/3-4* (1979) 301-318.
- Şeşen R. (2016). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul 2016.
- Taberî. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, I-X. Thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kahire 1971-1976.
- Thompson L. A. (1982). "Domitian and the Jewish Tax". *Historia* 31 (1982) 329-342.

- Ya'kübî. *Târîhu'l-Ya'kübî*, I-II. Thk. Halîl el-Mansûr. Beyrut 2002.
- Ya'kübî. *Kitâbü'l-Büldân*. Thk. Muhammed Emîn Dannâvî. Beyrut 2002.
- Yazıcı H. (1999). İbn Kuteybe. *DİA* XX (1999) 145-149.
- Yonarsoy K. (1991). *GreK Edebiyatı Tarihi*. İstanbul 1991.
- Zaman M. Q. (2002). Al-Ya'kübî. *EF* XI (2002) 257-258.
- Zissu B. & Kloner A. (2010). "The Archaeology of the Second Jewish Revolt against Rome (The Bar Kokhba Revolt) & Some New Insights". *Bollettino di Archeologia* online I Volume speciale F/F8/4 (2010) 40-52.

Antik Kaynaklar

- Dio (= Cassius Dio, *Rhomaika*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*. Trans.: E. Carry, vols. I-IX. London 1914-1927. (The Loeb Classical Library).
- Ioseph. *Ant. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish Antiquities*. Trans.: H. St. J. Thackeray, vols. IV-IX. London - New York 1930-1939. (The Loeb Classical Library).
- Ioseph. *Bell. Iud.* (= Flavius Iosephus Historicus, *Bellum Iudaicum*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish War*. Trans.: H. St. J. Thackeray, vols. II-III. London - New York 1927-1928. (The Loeb Classical Library).
- Malal. *Chron.* (= Iohannes Malalas, *Chronographia*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Chronicle of John Malalas: A Translation*. Trans.: E. Jeffreys, M. Jeffreys, R.Scott... *Byzantina Australiensia* 4. Melbourne 1986.
- Philostr. *Vit. Apoll.* (= Flavius Philostratus, *Vita Apollonii*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Philostratus, *The Life of Apollonius of Tyana*. Trans.: C. P. Jones, vols. I-II. Cambridge - London 2005. (The Loeb Classical Library).
- Plin. *Epist.* (= G. Plinius Caecilius Secundus, *Epistulae*) Kullanılan Metin ve Çeviriler: Pliny, *Letters*. Trans.: W. Melmoth. London 1963. (The Loeb Classical Library).
- Suet. *Aug.* (= Suetonius, *Augustus*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Gaius Suetonius Tranquillus, *On iki Ceasar'ın Yaşamı*. Trans.: F. Telatar & G. Özaktürk. Ankara 2008.
- Suet. *Div. Iul.* (= Suetonius, *Divus Iulius*) Kullanılan Metin ve Çeviri: Gaius Suetonius Tranquillus, *On iki Ceasar'ın Yaşamı*. Trans.: F. Telatar & G. Özaktürk. Ankara 2008.
- Tac. *Ann.* (= Tacitus, *Annales*) Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Annals*. Trans.: J. Jackson. Cambridge - London 1969. (The Loeb Classical Library).